शोधनिर्देशक
प्रा.डा. व्रतराज आचार्य

बुङ्गली भाषिकाको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तह
दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
ध्रुवबहादुर कुँवर
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पसका छात्र श्री ध्रुवबहादुर कुँवरले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) मा नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि गर्नुभएको 'बुङ्गली भाषिकाको अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

विभागीय प्रमुख, प्रा.घनश्याम उपाध्याय कँडेल ....

शोधनिर्देशक, प्रा.डा. व्रतराज आचार्य ....

बाह्य परीक्षक, प्रा.डा. चुडामणि बन्धु ....

मिति २०६४/०१/१३

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली एम.ए. दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री ध्रुवबहादुर कुँवरले 'बुङ्गली भाषिकाको अध्ययन" शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति २०६३/१२/२९

....

प्रा.डा. व्रतराज आचार्य
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले मेरा परमादरणीय गुरु प्रा.डा. व्रतराज आचार्यज्यूको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । उहाँले आफ्नो अति व्यस्त समयका बावजुद पनि मलाई समुचित मार्गनिर्देशन र कहिल्यै भुल्न नसकिने सहयोग गर्नुभएकोमा म उहाँको गुणको सदा ऋणी रहने छु ।

प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र लेख्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख तथा नेपाली केन्द्रीय विभाग प्रति म कृतज्ञ छु । शोधपत्रको तयारीको सिलसिलामा सहयोग गर्ने केन्द्रीय पुस्तकालय (कीर्तिपुर) परिवारप्रति आभार व्यक्तगर्नु मैले आफ्नो कर्तव्य सम्झेको छु ।

पारिवारिक समस्याको प्रवाहसँगै मेरो अध्ययनको प्रारम्भदेखि आजसम्म निरन्तर रुपमा प्रेम, प्रेरणा, हौसला र अवसर प्रदान गर्नुहुने मेरा पूज्य पिता रग्वा कुँवर र माता धौलीदेवी कुँवर प्रति चीर ऋणी छु । यसका साथै यो ठाउँको बसाइमा सदैव सहयोग र सल्लाह दिनुहुने दाजुद्वय धनसेरबहादुर कुँवर र शंकरबहादुर कुँवरका साथै भाइ सुनिलबहादुर कुँवर, ज्वाँइ मोहनबहादुर भण्डारीलाई धन्यवाद नदिएमा ठूलो भूल हुनेछ भने बेलाबेलामा घच्घच्याइ कर्तव्य बोध गराउनु हुने सहृदयी मित्र गणेशबहादुर बोहरा र भिनाजु प्रताप भण्डारीको गुण अविस्मरणीय छ । यसका साथै सम्पूर्ण पारिवारिक समस्याको श्रेय लिई मलाई यो अवस्थामा ल्याई पुऱ्याउने प्रिय जीवनसँगिनी जुनादेवी कुँवरलाई त जति स्नेह र धन्यवाद दिए पनि कमै हुनेछ ।

शोधपत्रलाई यसरी मूर्तरुप दिने क्रममा विभिन्न तवरले सहयोग गर्नुहुने हिक्मतबहादुर भण्डारी, राधाकुमारी भण्डारी, लोकेन्द्रबहादुर बिष्ट, नरेशबहादुर धामी, मदन कार्की, अर्जुनबहादुर कुँवरका साथै लिखित तथा मौखिक रुपमा सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने बुङ्गलवासीप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्तमा यस शोधपत्रलाई छिटो छरितो र शुद्ध रुपमा टङ्कन गर्ने बहिनी बुद्धलक्ष्मी महर्जनलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शैक्षिक सत्र २०६०-६२

मिति २०६३/१२/२९

....

धुवबहादुर कुँवर

नेपाली केन्द्रीय विभाग

सङ्क्षिप्त शब्दसूची

इ.	-	इश्वी
ए.ब.	-	एकवचन
गा.वि.स.	-	गाउँ विकास समिति
डा.	-	डाक्टर
तृ.पु.	-	तृतीय पुरुष
द.सं.	-	दशौं संस्करण
द्वि.पु.	-	द्वितीय पुरुष
दो.सं.	-	दोस्रो संस्करण
ने.रा.प्र.प्र.	-	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
प्र.पु.	-	प्रथम पुरुष
प्रा.	-	प्राध्यापक
पु.	-	पुलिङ्ग
पृ.	-	पृष्ठ
ब.ब.	-	बहुबचन
व्य.	-	व्यञ्जन
वि.सं.	-	विक्रम संवत्
स्त्री	-	स्त्रीलिङ्ग
सा.आ.	-	सामान्य आदर
सा.सं.	-	सातौं संस्करण

चिह्नसूची

(,)	-	अल्पविराम
(:)	-	अपूर्ण विराम
।	-	पूर्णविराम
?	-	प्रश्नवाचक
!	-	विस्मयादिबोधक
/	-	तिर्यक/अथवा
‘ ’	-	स्तरीय नेपालीमा अर्थ
ँ	-	अनुनासिकता
+	-	जोड चिन्ह
:-	-	निर्देशित चिन्ह
( )	-	कोष्ठक चिन्ह
/ /	-	ध्वनिवैज्ञानिक उच्चारण

विषयसूची

पृष्ठ नं.

परिच्छेद - एक

शोधपरिचय १

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधप्रयोजन १

१.३ विषय परिचय १

१.४ समस्याकथन २

१.५ शोधकार्यका उद्देश्यहरू २

१.६ पूर्व कार्यको समीक्षा ३

१.७ अध्ययनको औचित्य र महत्व ६

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन ७

१.९ सामग्री सङ्कलन विधि ७

१.१० सामग्री विश्लेषण विधि ८

१.११ शोधपत्रको रूपरेखा ८

परिच्छेद - दुई

बुङ्गली भाषिकाको सामान्य परिचय ९

२.०. भूमिका ९

२.१. भाषा, भाषिका र व्यक्तिभाषा ९

२.२ नेपाली भाषाका भाषिकाहरू १०

२.३ बुङ्गली भाषिकाको नामाकरण १३

२.४ बुङ्गली भाषिकाको विकास प्रक्रिया १४

२.४.१. प्राचीन काल १४

२.४.२ मध्यकाल १७
२.४.३ आधुनिककाल १८
२.५ सीमाङ्कन १९
२.६ भौगोलिक संरचना १९
२.७ सामाजिक संरचना २०

परिच्छेद - तीन

बुङ्गली भाषिकाको ध्वनिव्यवस्था २३
३.० भूमिका २३
३.१ वर्णव्यवस्था २३
३.१.१ खण्डीय वर्ण २३
३.१.१.१ स्वरवर्ण २३
३.१.१.२ व्यञ्जन वर्ण २६
३.२ खण्डेतर वर्ण ३३
३.३ बुङ्गली भाषिकाको अक्षर संरचना ३४
३.३.१ आधारभूत ढाँचा ३५
३.३.२ उच्चारण प्रक्रिया ३५
३.३.२.१. संयुक्त स्वरवर्ण ३५
३.३.२.२ संयुक्त व्यञ्जनवर्ण ३६
३.३.३ आक्षरिक विभाजन ३७
३.३.४ सन्धि प्रक्रिया ३७
३.३.४.१ प्रगत समीभवन ३८
३.३.४.२ परागत समीभवन ३८
३.३.४.३ पररस्परिक समीभवन ३८

परिच्छेद - चार

शब्द रचना ३९

४.० भूमिका ३९

४.१ उपसर्गद्वारा शब्दनिर्माण ३९

४.२ प्रत्ययद्वारा शब्दनिर्माण ४२

४.३ समासद्वारा शब्दनिर्माण ४६

४.३.१ तत्पुरुष समास ४६

४.३.२ कर्मधारय समास ४७

४.३.३ द्विगु समास ४७

४.३.४ अव्ययीभाव समास ४८

४.३.५ द्वन्द्व समास ४९

४.३.६ बहुब्रीहि समास ४९

४.४ द्वित्वद्वारा शब्द निर्माण ५०

४.४.१ पूर्णद्वित्व ५०

४.४.२ आंशिक द्वित्व ५०

४.४.३ आपरिवर्तित द्वित्व ५१

परिच्छेद - पाँच

पदरचना ५२

५.१. शब्दवर्ग र पदरचना ५२

५.१.१ विकारी शब्द ५२

५.१.२ अविकारी शब्द ५२

५.२ नामको पदरचना ५३

५.२.१ लिङ्गका आधारमा पदरचना ५३

५.२.२ वचनका आधारमा पदरचना ५५

५.२.३ आदरका आधारमा पदरचना ५६
५.२.४ कारकका आधारमा रूपरचना ५८
५.३ सर्वनामको पदरचना ६०
५.३.१ वचनका आधारमा रूपरचना ६१
५.३.२ आदरका आधारमा रूपरचना ६२
५.३.३ कारकका आधारमा रूपरचना ६४
५.४ विशेषण ६६
५.४.१ लिङ्गका आधारमा रूपरचना ६६
५.४.२ वचनका आधारमा रूपरचना ६७
५.४.३ आदरका आधारमा रूपरचना ६८
५.४.४ कारकका आधारमा रूपायन ६९
५.५ क्रियाको रूपरचना ७०
५.५.१ कालका आधारमा क्रियाको रूपरचना ७२
५.५.१.१ भूतकाल ७२
५.५.१.२ वर्तमानकाल ७४
५.५.१.३ भविष्यत्काल ७५
५.६ पक्षका आधारमा क्रियाको रूपरचना ७७
५.६.१ सामान्य पक्ष ७७
५.६.२ अपूर्ण पक्ष ७८
५.६.३ पूर्ण पक्ष ७८
५.६.४ अज्ञात पक्ष ७९
५.६.५ अभ्यस्त पक्ष ८१
५.७ भावका आधारमा क्रियाको रूपरचना ८३
५.७.१ निश्चयार्थ ८३
५.७.२ आज्ञार्थ ८३

५.७.३ इच्छार्थ ८४
५.७.४ सम्भावनार्थ ८५
५.७.५ सङ्केतार्थक ८६
५.८ अकरणका आधारमा क्रियाको रूपरचना ८७
५.९. क्रियाविशेषण ८८
५.९.१. स्थानवाचक ८९
५.९.२ समयवाचक ८९
५.९.३ परिमाणवाचक ८९
५.९.४ रीतिवाचक ९०
५.९.५ कारणवाचक ९०
५.१०. नामयोगी ९०
५.११. संयोजक ९५
५.९.४ निपात ९६
५.९.५ विस्मयादिबोधक ९७

परिच्छेद छ

निष्कर्ष ९९

परिशिष्ट १ शब्दभण्डार १०५
परिशिष्ट ‘ख’ कथ्य संवाद-१ १२८
परिशिष्ट ‘ग’ अनूदित सामग्री १३६
परिशिष्ट ‘घ’ लोकगीतहरू १४४
सन्दर्भग्रन्थसूची १४६